

**XX դարի 60-70-ական թթ. արևմտյան պատմագիտությունն Իտալիայում
հումանիզմի և Ռեֆորմացիայի խնդիրների մասին**

Վաչագան Խաժակյան

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2023.2-139>

Հանգուցային բառեր. *գաղափարախոսություն, կրոն, ուսմունք, կաթոլիկ եկեղեցի, վարդապետություն, հումանիստ, ռեֆորմիստ, բողոքականություն*

Նախաբան

1960-70-ական թվականներին արևմտյան պատմագիտության մեջ հանդես եկան մի շարք հետազոտողներ, որոնք իտալական հումանիզմի և Ռեֆորմացիայի խնդիրները քննարկում էին միջնադարյան Իտալիայի, մասնավորապես՝ Վերածնության դարաշրջանի պատմական իրողությունների, առավել լայն փաստագրական նյութերի և աղբյուրների, ինչպես նաև իտալացի հումանիստների և ռեֆորմիստների գաղափարախոսության, փիլիսոփայական և բարոյագիտական հայացքների բազմակողմանի ուսումնասիրության հիման վրա: Այդ ասպարեզում պատմաբաններից հատկապես աչքի ընկան իտալացիներ Դ. Կանտիմորին, Վ. Մարկետտին, Ա. Պրոսպերին, Է. Գարենը, Վ. Սուբիլյան, ամերիկացիներ Զ. Թրինքաուսը, Ջ. Օ՛Մեյլին, Լ. Սպիտցը, բրիտանացիներ Ռ. Դուգլասը, Փ. Լեյվընը, ֆրանսիացի Ա. Ռենոդեն, հոլանդացի Է. վան Գելդերը, գերմանացի Մ. Ջայդլմայերը և ուրիշներ, ովքեր, ի տարբերություն մարքսիստական պատմագիտության, միանգամայն նորովի էին մեկնաբանում հումանիստական աշխարհայացքի ձևավորման և զարգացման, ինչպես նաև Ռեֆորմացիայի հիմնախնդիրներն Իտալիայում:

**Իտալական հումանիզմի և Ռեֆորմացիայի խնդիրների
ուսումնասիրությունն արևմտյան պատմագրությունում**

20-րդ դարի 60-70-ական թթ.-ին արևմտյան մի շարք միջնադարագետների ուշադրությունը հիմնականում բնեռված էր Ռեֆորմացիայի և հակառեֆորմացիայի տարածման համատեքստում իտալական հումանիզմի ճակատագրի, ինչպես նաև Վերածննդի և Ռեֆորմացիայի հարաբերությունների, հումանիստական աշխարհայացքի և ռեֆորմիստական գաղափարախոսության խնդիրների շուրջ:

Որոշ հետազոտողների ուսումնասիրություններում առաջին պլան էր մղվում իտալական հումանիզմի պատմամշակութային նվաճումների և Ռեֆորմացիայի գաղափարախոսության զարգացման ընթացքը: Այսպես՝ գերմանացի պատմաբան Միքայել Ջայդլմայերը «Իտալական հումանիզմի կրոնա-էթիկական խնդիրները» հոդվածում անդրադարձ էր կատարում մի կողմից իտալական և հյուսիսային հումանիզմին, մյուս կողմից գերմանական բողոքականության հիմնադիր Մարտին Լյութերին (1483-1546), իրենց կրոնա-փիլիսոփայական հայացքները քրիստոնեական դավանաբանության աղբյուրներով հիմնավորելու, ինչպես նաև արտաքին եկեղեցա-կաթոլիկական ծիսակարգերից մարդու ներքին կրոնականության նախապատվությանը տալու ձգտմանը [17, 114]:

Ամերիկացի հայտնի պատմաբան Չարլզ Էդվարդ Թրինքաուսն իր «Ազատ կամքի հիմնախնդիրը Վերածննդի և Ռեֆորմացիայի դարաշրջանում» հոդվածում [20, 57-58] ընդգծում էր «կամքի ստրկության» մասին Մարտին Լյութերի ուսմունքի շարունակականությունը՝ Ֆլորենցիայի նեոպլատոնականների¹, ինչպես նաև իտալական վաղ Վերածննդի հումանիստ Լորենցո Վալլայի (1407-1457) կողմից մարդու ազատ կամքի վերաբերյալ հումանիստական մեկնաբանությամբ: Հումանիստները, սահմանափակելով մարդու ազատության ոլորտը ներաշխարհով, ըստ Չ. Թրինքաուսի, միայն առաջին քայլն արեցին՝ հաղթահարելու մարդու՝ առաքինի կյանք վարելու և դրանով իսկ փրկության հասնելու ունակության վերաբերյալ միջնադարյան գաղափարը: Ըստ Չ. Թրինքաուսի՝ Ռեֆորմացիոն վարդապետության պարադոքսը, որը հերքում էր մարդու ազատ կամքը, ողջամիտ ընտրության հիման վրա առաքինի կյանք վարելու իր կարողությունը, և որը մարդու փրկությունը ճանաչում էր որպես հավատքի կամ աստվածային շնորհի գործ, տարիմաստնորեն ենթադրում էր, որ այս պարագայում մարդու կամքը դառնում է ազատ և հենց այն ասպարեզում, որում դրա մասնակցությունն ամբողջապես բացառվել էր: Դա, ինչպես ենթադրում էր Չ. Թրինքաուսը, «գնում է ավելի հեռու, քան հումանիստների կողմից դժվարությամբ ձեռք բերված ներքին ազատությունը, սակայն և քայլ է նույն ուղղությամբ» [20, 58]: Ըստ նրա՝ ազատ կամքի հումանիստական ուսմունքը նախապատրաստում և սահմանում է այդ հիմնահարցը ռեֆորմիստների աշխատություններում, որտեղ էլ այն ստանում է հետագա զարգացում:

Ռեֆորմացիոն գաղափարախոսության կողմից Վերածննդի մշակույթի ժառանգության մասին իր «Հումանիզմը Ռեֆորմացիայում» հոդվածում ամերիկացի պատմաբան Լուիս Ուիլիամ Սպիտցը գրում էր. «Վերածնունդը և Ռեֆորմացիան հստակորեն և տարբերակված չեն բաժանում Եվրոպան դասական հեթանոսական և քրիստոնեական բաղադրիչների: Վերածնունդը հումանիզմի տեսքով առկա է Ռեֆորմացիայի մեջ [18, 661]: Լ. Սպիտցը, ներառելով հումանիզմը Ռեֆորմացիայի մեջ, հրաժարվում էր ճանաչել Վերածննդի մշակույթի աշխարհիկ ուղղվածությունը:

Վերոնշյալ աշխատություններում ըստ էության ընդգծվում էին միասնությունը, կապը հումանիստական մտքի նվաճումների և բողոքական ռեֆորմացիայի պատմամշակութային խնդիրների միջև, հատկապես այնպիսի հարցերում,

¹ Նեոպլատոնականության դիալեկտիկական և մարդաբանությունը՝ որպես սքոլաստիկայի դեմ պայքարի զենք, օգտագործվել է Վերածննդի մի շարք մտածողների կողմից: 15-րդ դարում, մոտ 1462թ.-ին Ֆլորենցիայում ստեղծվեց նեոպլատոնական ակադեմիա, որի ղեկավարը դարձավ իտալացի հումանիստ Մարսիլիո Ֆիչինոն (1433-1499), ով կարողացավ հունարենից լատիներեն թարգմանել Պլատոնի և անտիկ նեոպլատոնականների բազմաթիվ ստեղծագործություններ, որոնք հիմք հանդիսացան ռենեսանսյան նեոպլատոնական փիլիսոփայության ձևավորմանը: Ֆլորենցիայի նեոպլատոնական ակադեմիայում գործունեության ակտիվ մասնակցություն ունեցան իտալական վաղ հումանիզմի հայտնի ներկայացուցիչներ Ջովաննի Պիկո դելլա Միրանդոլան (1463-1494), Քրիստոֆորո Լանդինոն (1424-1498), Անջելո Պոլիցիանոն (1454-1494) և շատ ուրիշներ [16,178-179]:

ինչպիսիք էին ներքին կրոնականության նախապատվությունը արտաքին ծեսերի, ինչպես նաև եկեղեցու բարոյական նորացման համար պայքարը: Ռեֆորմացիայի համար խնդիրներ էին հանդիսանում հումանիստների կողմից աստվածաշնչյան տեքստերի բանասիրական քննադատության մեթոդների մշակումը և քրիստոնեական վարդապետության աղբյուրներին դիմելը: Որոշակի ընդհանրություն էր դրսևորվում հիմնական աշխարհայացքային խնդիրների մեկնաբանության մեջ՝ հավատքի և բանականության հարաբերություն, մարդու կամքի ազատություն, աստվածային նախախնամություն և մարդուն փրկելու ուղիների սահմանում: Հատկանշական է, որ աշխարհայացքային խնդիրները, որոնց մեկնաբանության մեջ հումանիստները կտրուկ տարբերվում էին ռեֆորմիստներից, այդ աշխատությունների հեղինակները (ամերիկացի Ֆ. Գիլբերտը) [9, 79-80], իտալացի Չ. Վագոլին [21, 123]), հումանիստներին զգուշությամբ դիտարկում էին միայն որպես Ռեֆորմացիայի նախնիներ: Ուշագրավ է նաև այն, որ այդ ուսումնասիրություններում խոսք է գնում այն հումանիստների մասին, ովքեր գաղափարական, բայց ոչ պատմական առնչություն են ունեցել Ռեֆորմացիայի հետ, այսինքն՝ Ֆրանչեսկո Պետրարկայի (1304-1374), Կալուչո Սալյուտատիի (1331-1406), հատկապես Լորենցո Վալլայի, Մարսիլիո Ֆիչինոյի, Ջովանի Պիկո դելլա Միրանդոլայի հետ, մինչդեռ Ռեֆորմացիայի և դրան ժամանակակից հումանիստական Իտալիայի փոխհարաբերություններին նրանք չէին անդրադառնում:

Այսպիսով, այդ աշխատություններում հումանիզմը մեկնաբանվում էր որպես Ռեֆորմացիայի նախապատրաստող շարժում, որը, ի տարբերություն հումանիզմի, արմատապես ձեռքբազանվել էր միջնադարյան աշխարհայացքից:

Այդ հայեցակարգը առավել հստակ ձևակերպել է բրիտանացի պատմաբան Փ. Լեյվընը, որն իր «Ռենեսանսյան Իտալիայի ընդհանուր պատմություն. 1464-1534» մենագրության մեջ ընդգծում էր Ռեֆորմացիայի հեղափոխական բնույթը, մինչդեռ հումանիզմը, ըստ նրա, չափավոր բնույթ ուներ [10, 211]: Ընդհանուր առմամբ, Փ. Լեյվընի տեսակետը կիսում էր նաև իտալացի հետազոտող Ռ. դե Մայոն. «Ռեֆորմացիան,– գրում էր նա իր «Չինկվեչենտոյի»² եկեղեցու բարեփոխումներն ու առասպելները» մենագրությունում,– հեղափոխությունն էր, որը փոխեց քրիստոնեական աշխարհի մի զգալի մասի վարդապետական և մանկավարժական կառույցները և ստեղծեց եկեղեցու նոր կերպարը: Մինչ այդ ոչ մի շարժում, ընդհանուր բարեփոխման արդյունավետ ծրագիր չէր եղել: Մի շարք հումանիստներ փորձեցին քրիստոնեության ուշադրությունը հրավիրել մշակութային նոր խնդիրների շուրջ, սակայն նրանք, փնտրելով նոր հնարավորություններ, կրկին ու կրկին հրաժարվեցին փոխարինել անառարկելի դատավճիռ կայացնելու ավանդական սովորությունը՝ առաջնորդվելով դոգմային հատուկ մոտեցումներով՝ չվստահելով իրական խնդիրների իմաստին» [5, 14-15]:

² Իտալ.՝ cinquecento, նշանակում է «հինգհարյուրական տարիներ»: Այս եզրույթը րվեստի պատմության մեջ օգտագործվում է որպես Իտալիայի 16-րդ դարի նկարագրություն: Դա այն ժամանակաշրջանն էր, երբ լիովին ծաղկում է ապրում Բարձր Վերածննդի արվեստն Իտալիայում (1500-ական թթ.):

Հետազոտողների մեկ այլ խումբ, ընդհակառակը, կարծում էր, որ հենց հումանիզմն էր «ավելի արմատական, քան Մարտին Լյութերի և ֆրանսիացի աստվածաբան Ժան Կալվինի (1509-1564) Ռեֆորմացիան, որն ուներ շատ ուժեղ ազդեցություն մշակութային կյանքի վրա, մինչդեռ բողոքական Ռեֆորմացիայի ազդեցությունը սահմանափակվում էր եկեղեցու, պետության և անհատի փոխհարաբերություններով»: Այդպես էր, օրինակ՝ Վերածննդի և Ռեֆորմացիայի վերաբերյալ ընդհանուր գնահատական տալիս հոլանդացի պատմաբան Հենդրիկ Էննո վան Գելդերն իր «16-րդ դարի երկու Ռեֆորմացիաները» [7, 8] մենագրության մեջ: Պատահական չէ, որ այդտեղ հեղինակը հումանիզմն անվանում էր «մեծ բարեփոխում», իսկ բողոքական ռեֆորմացիան՝ «փոքր»: Մեծ Ռեֆորմացիային անդրադառնալիս նա նշում էր. «Դա ճանապարհ էր, որտեղ կրոնական տարրը ներկա էր, որպեսզի ի վերջո կորցնի իր նշանակությունը, իսկ փիլիսոփայական և էթիկական տարրը ձեռք բերի լիակատար գերակայություն» [7, 9]: Ըստ Էննո վան Գելդերի՝ հումանիզմը ոչ միայն իրեն չսպառեց Ռեֆորմացիայի նախապատրաստմամբ, այլ ընդհակառակը, ավելի լայն աշխարհայացքային խնդիրներ առաջ քաշեց, որոնք բողոքականության գաղափարախոսությունն ի վիճակի չէր լուծել:

Մի շարք հետազոտողներ խնդիրն ավելի էին սրում: Նրանք բացահայտորեն հակադրում էին իտալական հումանիզմը և բողոքական ռեֆորմացիան, որոնք, նրանց կարծիքով, ունեին հումանիստական մտքի կողմից մշակված իդեալների և ռեֆորմացիոն գաղափարախոսության հիմնարար դրույթների սկզբունքային անհամատեղելիություն: Այսպես, ֆրանսիացի պատմաբան պրոֆեսոր Օգյուստեն Ռենոդեի «Էրազմուսը և Իտալիան» մենագրությունում արտահայտված էր, մի կողմից, հեղինակի բնորոշմամբ՝ Մ. Ֆիչինոյի և Ջ. Միրանդոլայի ավետարանական պլատոնիզմի գաղափարների և Լ. Վալլայի քննադատական մեթոդի հավատարիմ ժառանգորդ նիդերլանդից հումանիստ Էրազմ Ռոտերդամցու (1466-1536) կողմից նախանշված «Քրիստոսի փիլիսոփայության» ոգով բարեփոխումների ծրագրի [15, 169-170], իսկ մյուս կողմից՝ Մ. Լյութերի Ռեֆորմացիայի միջև խորը տարաձայնության գաղափարը: «Ռոտերդամցին,– գրում էր Օ. Ռենոդեն,– ինչպես և՛ Կվատրոչենտոյի³ իր իտալացի ուսուցիչները, հրաժարվում է մարդկային բնության վեհությունն իջեցնել հուսահատության և տխրության բարբարոսական մակարդակին: Նրա քրիստոնեական հումանիզմը ստեղծում է վեհաշուք էթիկա, ըստ որի... մարդկային էությունը պարտադիր չէ, որ հակված լինի միայն չարին ու մեղքին, ինչպես անապացույց պնդում էր Մ. Լյութերը» [15, 173]:

Իտալական վերածննդի մշակույթի հայտնի հետազոտող պրոֆեսոր Էուջենիո Գարենն իր «Իտալական հումանիզմ» աշխատության մեջ նույնպես կարևորում էր հումանիզմի և Ռեֆորմացիայի միջև էական տարբերությունը հիմնական աշխարհայացքային խնդիրների լուծման հարցում. «Ռեֆորմացիան,– գրում էր նա,– երբեմն հանգեցնում էր նոր խոստովանական մեկուսացման, սուր

³ Իտալերեն՝ quattrocento, նշանակում է «չորսարյուրական տարիներ»: Այս եզրույթն արվեստի պատմության մեջ օգտագործվում է որպես 15-րդ դարի իտալական կերպարվեստի դարաշրջան Վաղ Վերածնունդ (1400-ական թթ.):

անհանդուրժողականության, անձի և աշխարհընկալման նսեմացման: Հումանիզմը մարդու ազատագրումն էր, ազատության փառաբանումը, ցանկացած կրոնի նկատմամբ հարգանքը, քրիստոնեական ազատությունն ու հանդուրժողականությունը» [8, 226]: Հումանիստական աշխարհայացքի հիմնական սկզբունքների ձևավորման գործում Է. Գարենը կարևոր դեր էր վերապահում Լ. Վալլայի, Մ. Ֆիլինոյի, Է. Ռոտերդամցու գործունեությանը:

Ընդհանուր առմամբ, հումանիզմի և Ռեֆորմացիայի խնդրի նույն լուծումն էր առաջարկում իտալական ռեֆորմացիայի խոշորագույն հետազոտող Դելիո Կանտիմորին: Մինևույն ժամանակ, նա փորձում էր այդ երկու պատմական երևույթների փոխհարաբերությունները բնութագրել դրանց զարգացմամբ և փոխազդեցությամբ: Նա ընդունում էր, որ հումանիզմը, մարդու ներքին հոգևոր վերափոխմանն ուղղված իր կրոնական փնտրտուքի բուն էությունը [2, 148] չկարողացավ միասնություն ապահովել կաթոլիկ եկեղեցու բարեփոխման սկզբնական լայն շարժմանը. հումանիստական գաղափարները չդարձան այդ շարժման ծրագիրը [3, 547]: Կանտիմորին նաև նշում էր, որ նախառեֆորմացիոն մթնոլորտում հումանիստական գաղափարները սկսում են կասկածի տակ առնվել, վերախմաստավորվել կամ նույնիսկ գրոհվել նույն այն դիրքերից, որտեղից Ռեֆորմացիան և հակառեֆորմացիան քննադատում են հումանիզմը: Այնուամենայնիվ, չնայած եկեղեցու բարեփոխման սկզբնական շարժման հետ հումանիզմի էական կապի ճանաչմանը, ինչպես նաև հումանիզմի և բողոքական ռեֆորմացիայի շահերի որոշակի ընդհանրությանը, ի վերջո Ռեֆորմացիան Դ. Կանտիմորիի կողմից դիտարկվում էր որպես կրոնական արձագանք հումանիզմին, որը ժխտում է իր մշակած արժեքային համակարգը՝ նույնացվելով հակառեֆորմացիայի հետ [2, 157]:

Դ. Կանտիմորին գալիս էր այդ եզրակացությանը «Ռեֆորմացիա» հասկացության անհիմն նեղացման արդյունքում՝ վերագրելով այն միայն քրիստոնեական վարդապետության, ինստիտուտների, զգացմունքների և ծեսերի նորացման շարժման՝ արտահայտված Մ. Լյութերի, շվեյցարացի եկեղեցական գործիչ Ու. Յվինգլիի (1484-1531) և Ժ. Կալվինի գործունեության մեջ [4, 212]: Այդտեղից էլ, ահա, գալիս էր Ռեֆորմացիայի սուր հակադրությունը ոչ միայն հումանիզմին, այլև ռեֆորմացիոն շարժման շրջանակներում մնացած բոլոր հոսանքներին, խմբերին և ուսմունքներին, որոնք Դ. Կանտիմորին և որոշ այլ հետազոտողներ անվանում էին «հերետիկոսություն»: «Հերետիկոսություն» ասելով ես նկատի ունեմ,– գրում էր Կանտիմորին,– քրիստոնեության նորացմանն ուղղված ուսմունքները, խմբերը, միտումները, որոնք ինքնաբերաբար առաջացան ողջ Եվրոպայում տարբեր աղբյուրներից, այն բանից հետո, երբ Լյութերն առաջին հարվածը հասցրեց եկեղեցուն, և որոնք դուրս մնացին բոլոր հաստատված քրիստոնեական համայնքներից՝ և՛ բողոքական, և՛ կաթոլիկ» [4, 212]:

Միաժամանակ, ըստ պրոֆեսոր Ադրիանո Պրոսպերիի՝ Կանտիմորիի հսկայական ներդրումը ոչ միայն իտալական, այլև եվրոպական ռեֆորմացիայի ուսումնասիրության մեջ հենց այն էր (նկատի է առնվում նրա «16-րդ դարի իտալական հերետիկոսները» [1] մենագրությունը), որ նա ապացուցում էր խորը շարունակա-

կանության առկայությունը մի կողմից հումանիստական մտքի ձեռքբերումների (հատկապես Ֆլորենցիացի նեոպլատոնականներ Ֆիչինոյի և Միրանդոլայի ուսմունքների) և այսպես կոչված «իտալական հերետիկոսների» կրոնական-փիլիսոփայական և էթիկական հասկացությունների միջև, իսկ մյուս կողմից՝ իտալական հումանիզմի ժառանգորդների և Ռեֆորմացիայի մի շարք հալածյալ հոսանքների գաղափարախոսության ձևավորման միջև [13, 72]:

Եվ այնուամենայնիվ, Դ. Կանտիմորիի կողմից տրված Ռեֆորմացիայի մեկնաբանությունը, ըստ էության, պարզեցնում էր հումանիզմի և Ռեֆորմացիայի խնդիրը՝ նվազեցնելով նրանց հարաբերությունները և բերելով միմյանց նկատմամբ հակադրության: Պատահական չէ, որ իտալացի պատմաբան Վ. Մարկետտին իր «Չինվվեչենտոյի սինեական հերետիկոսական խմբերը» մենագրության մեջ, հաշվի առնելով իտալացի հումանիստ և կրոնական ռեֆորմիստ Առնիո Պալեարիոյի (1500-1570) տեսակետները Վերածննդի և Ռեֆորմացիայի վերաբերյալ, իրավացիորեն ուշադրություն էր հրավիրում այն բանի վրա, որ իտալացի հումանիստների շրջանում Ռեֆորմացիան ճանաչվել է որպես դրական դերակատար դարաշրջանի մշակութային և պատմական որոշ խնդիրներ լուծելիս, թեև դրա արդյունքները միանշանակ չեն գնահատվել: Սակայն Ռեֆորմացիան... որպես տարանջատման միջոցով նորացման խնդիրը լուծելու փորձ ... կարելի է միայն բացասական գնահատել [11, 116]:

Մեկ այլ իտալացի գիտնական Վ. Սուրիլլան, իր «Ազատությունը և դոգման Կալվինի և իտալացի ռեֆորմիստների մոտ» [19, 196] հոդվածում արդարացիորեն չէր առանձնացնում այսպես կոչված «հերետիկոսներին» ներառող իտալական բողոքականության տարազիրների գործունեությունն ընդհանուր ռեֆորմացիոն շարժումից: Միաժամանակ, նա ողջամտորեն գալիս էր այն եզրակացության, որ իտալացի ռեֆորմիստների և Ժ. Կալվինի միջև որոշակի կրոնական և փիլիսոփայական հարցերի շուրջ վեճերում բացահայտվում է մոտեցման մեկ սկզբունքային տարբերություն, որը կարելի է ամբողջականացնել հետևյալ կերպ. իտալական տարազիրների կողմից եկեղեցական նորմատիվ տեսակի ուսմունքի, իսկ պաշտոնական բողոքական եկեղեցու գաղափարակիրների կողմից՝ հումանիզմի լավատեսական և ռացիոնալիստական հասկացությունների մերժում [19, 196]:

Նույնիսկ որոշ հետազոտողներ, ովքեր ուսումնասիրում էին հումանիզմի դերը կաթոլիկական բարեփոխման շարժման մեջ, հեռանում էին հումանիզմի և Ռեֆորմացիայի միանշանակ հակադրությունից: Այդ խնդրի վերաբերյալ քննարկվող ժամանակաշրջանում ի հայտ եկան մի շարք աշխատություններ, մասնավորապես՝ բրիտանացի պատմաբան Ռ. Մ. Դուգլասի, 15-16-րդ դդ. իտալացի կրոնական գործիչներ աստվածաբան Յակոպո Մադոլետոյի (1477-1547)[6], ամերիկացի պատմաբան Ջոն. Օ՛Մեյլիի, իտալացի հումանիստ և փիլիսոփա, կարդինալ Էգիդիո դա Վիտերբոյի (1472-1532) [12], ինչպես նաև Ադրիանո Պրոսպերիի, իտալացի դիվանագետ և եպիսկոպոս Ջովաննի Մատտեո Ջիբերտիի (1495-1543) [14] մասին մենագրությունները: Հումանիստ կրոնական գործիչների վերաբերյալ այդ ուսումնասիրությունների հեղինակները, ըստ էության, հրաժարվում էին խնդրի լայն ձևակերպումից և հայեցակարգային ընդհանրացումներից: Միաժամանակ

նրանք ցույց էին տալիս, որ իտալացի հումանիստների մի զգալի մասի թշնամանքը Ռեֆորմացիայի նկատմամբ, ովքեր մասնակցել են կաթոլիկական բարեփոխումների շարժմանը, բացատրվում էր ոչ այնքան աշխարհայացքների բխմամբ, որքան բողոքական ռեֆորմացիայի կողմից առաջացած սոցիալ-քաղաքական և կրոնական հակամարտությամբ, որում նրանք անցան պապականության կողմը: Ավելին, գաղափարական որոշակի խնդիրների լուծման կամ եկեղեցական բարեփոխումների վերաբերյալ մոտեցումը, ինչպես ցույց էին տալիս այդ ուսումնասիրությունները, օբյեկտիվորեն այդ շրջանի հումանիստներին մոտեցնում էին ռեֆորմիստներին, որի պատճառով հումանիստ կարդինալներին երբեմն կասկածում էին գաղտնի բողոքականության մեջ: Եվ, ընդհակառակը, այդ հումանիստների համար իրական հոգևոր հակամարտությունը փլուզվեց հակառեֆորմացիայի ծավալմամբ:

Այդ հեղինակների՝ հումանիզմի և Ռեֆորմացիայի հիմնախնդիրների ձևակերպումների վերաբերյալ աշխատությունների իմաստն այն էր, որ դրանք ցույց էին տալիս այդ երկու երևույթների միջև գոյություն ունեցող անցումների բարդությունն ու անհամապատասխանությունը, առանց ինչի անհնարին էր դարձել մոտենալ այդ խնդրի լուծմանը:

Եզրակացություն

Այսպիսով, հումանիզմի գաղափարը՝ որպես Ռեֆորմացիան նախապատրաստող լուսավորչական ուղղություն, կամ իտալական հումանիստներին որպես չափավոր Ռեֆորմացիայի կողմնակիցներ բնութագրելը մերժվում էր արևմտյան հետազոտողների մի մասի կողմից: Նման եզրահանգումներ կարող էին ծնվել հումանիզմի՝ որպես աշխարհայացքի, Ռեֆորմացիայի՝ որպես կրոնական և սոցիալ-քաղաքական շարժման ոչ այդքան հիմնավոր համեմատության արդյունքում: Այն համեմատելի էր միայն ռեֆորմիստական գաղափարախոսության հետ: Նման համեմատությունից ելնելով էլ՝ իտալացի հետազոտողների հիմնական մասը (Կանտիմորին, Գարենը և նրանց հետևորդները) եկել էին այն եզրակացության, որ Վերածննդի դարաշրջանի լավատեսական աշխարհայացքն անհամեմատ ավելի առաջադեմ էր, քան բողոքական Ռեֆորմացիայի գաղափարախոսությունը: Միաժամանակ, իտալական համատեքստից բխող հումանիզմի ոգու և Ռեֆորմացիայի գաղափարախոսության անհամատեղելիության և հակադրման մասին տեսակետներն անընդունելի էին:

Հումանիզմը և Ռեֆորմացիայի գաղափարախոսությունը նոր աշխարհայացքի երկու ձևեր էին, որոնք ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն փշրեցին միջնադարյան պատկերացումները և վերականգնեցին մարդու ու աշխարհի պատկերացումը: Ընդ որում, Ռեֆորմացիայի ձևավորումը, որը պատմականորեն ավելի ուշ, ավելի նեղ ու պրագմատիկ էր, տեղի ունեցավ ոչ այնքան հումանիզմի հիմնական հատկանիշները յուրացնելով ու զարգացնելով, որքան դրանք ժխտելով: Հետևաբար, բողոքական Ռեֆորմացիան, նախևառաջ, կրոնական արձագանք էր Վերածննդին, իր հիմնական ուղղվածության՝ հումանիզմի մեջ դրա աշխարհիկ աշխարհայացքի ժխտումը:

Այդուհանդերձ, Ռեֆորմացիան չպետք է հակադրել Վերածննդին և չպետք է

ընկալել այն միայն որպես հակավերածնունդ: Բացի այդ, Ռեֆորմացիան ևս չպետք է սահմանափակել միայն հաղթանակած բողոքական եկեղեցիներով, որոնք ավելի լայն շարժման միայն մի մասն էին կազմում, և որի ձախ թևում կանգնած էին արմատական հոսանքներ, խմբեր ու ուսմունքներ: Դրանում կարևոր դերակատարություն ունեին իտալացի ռեֆորմիստները կամ «հերետիկոսները»: Հենց այդ տարագիրներն էին իտալական հումանիստական մտքի իսկական ժառանգորդները, որոնք իրենց միջնորդությամբ, նոր պայմաններում շահադիտական հայեցակարգերից դարձան Ռեֆորմացիայի արմատական և ժողովրդական հոսանքների գաղափարախոսության մի մասը: Իրենց գործունեության մեջ միավորվեցին նոր աշխարհայացքի երկու՝ ի սկզբանե տարբեր և նույնիսկ թշնամական ձևերը:

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2023.2-139>

Գրականություն

1. Cantimori D. Eretici italiani del Cinquecento. Firenze, 1967, 527pp.
2. Cantimori D. L'Umanesimo e la Riforma. — In: L'Umanesimo e religion nel Rinascimento. Torino, 1975, 468pp.
3. Cantimori D. Riforma cattolica. — In: Storia e storici. Torino, 1971, 735pp.
4. Cantimori D. The problem of heresy. The history of Reformation and of Italian heretics and the history of religious life in the first half of the 16th century. The relation between two kinds of research. — In: The late Italian Renaissance 1525-1630. Glasgow, 1970, 413pp.
5. De Maio R. Riforme e miti nella Chiesa del Cinquecento. Napoli, 1973, 432pp.
6. Douglas R. M. Jacopo Sadoloto. 1477-1547. Humanist and reformer. Cambridge, 1970, 307pp.
7. Enno van Gelder H. A. The two reformations in the 16th century. A study of the religious aspects and consequences of Renaissance and Humanism. Hague, 1964, 406pp.
8. Garin E. Umanesimo italiano. Bari, 1965, 288pp.
9. Gilbert F. Cristianesimo, umanesimo e la bolla «Apostoli regiminis» del 1513. Rivista storica italiana, 1964, fase. 4.
10. Laven P. A comprehensive history of Renaissance Italy. 1464-1534. New York, 1966, 370pp.
11. Marchetti V. Gruppi ereticali senesi del Cinquecento. Firenze, 1975, 370pp.
12. O' Mally J. W. Giles of Viterbo on Church and Reform. A study in Renaissance thought. Leiden, 1968, 385pp.
13. Prosperi A. Un tempo senza storia. La Distribuzione del passato. Torino, Arago, 2021, 570pp.
14. Prosperi A. Tra evangelismo e Controriforma. G. M. Giberti. 1495-1543. Roma, 1969, 376pp.

15. Renaudet A. Erasme et l'Italie. Geneve, 1964, 267pp.
16. Robb N. A. Neoplatonism of the Italian Renaissance. New York, 1968, pp. 176-211.
17. Seidlmayer M. Religiös-ethische Probleme des italienische Humanismus. — Germanische-Romanische Monatsschrift, 1968, April, Bd VIII.
18. Spitz L. W. Humanism in the Reformation. — In: Renaissance studies in honor of Hans Baron. Firenze, 1971, pp. 643-662.
19. Subilla V. Liberta e dogma secondo Calvino e secondo i riformatori italiani. — In: Ginevra e l'Italia. Firenze, 1969, 258pp.
20. Trinkaus Ch. Problem of free will in the Renaissance and Reformation. — Journal of the History of Ideas, 1960, N 1, pp. 53-59.
21. Vasoli C. Termini mistici e profetici alla fine del Quattrocento. — In: Studi sulla cultura del Rinascimento. Torino, 1968, 188pp.

Западная историография 60-70-х годов XX века о проблемах гуманизма и Реформации в Италии

Вачаган Хажакян

Резюме

Ключевые слова: идеология, религия, учение, католическая церковь, доктрина, гуманист, реформист, протестантизм

В 60-70-их годах XX века внимание некоторых западных историков-медиевистов в основном было сосредоточено на судьбах итальянского гуманизма в условиях развертывания протестантской Реформации и католической контрреформации, а также в проблемах соотношения Возрождения и Реформации, гуманистического мировоззрения и реформационной идеологии.

В работах западных исследователей на первый план выдвигалось преемственность культурно-исторических достижений итальянского гуманизма и идеологии Реформации. Основная часть западных исследователей пришла к выводу, что оптимистическое мировоззрение эпохи Возрождения имело несравненно более прогрессивный характер, чем идеология протестантской Реформации.

В этих работах подчеркивалось единство, связь достижений гуманистической мысли и культурно-исторических задач протестантской реформации, особенно в таких вопросах, как предпочтение внутренней религиозности внешней обрядности и борьба за нравственное обновление церкви. В этих работах гуманизм показан в роли предшественника Реформации, который её переподготовил. Реформация представлена как движение, в отличие от гуманизма радикально, порвавшее со средневековым мировоззрением.

Western Historiography of the 60s-70s of 20th Century on the Problems of Humanism and the Reformation in Italy

Vachagan Khazhakyan

Summary

Key words: *ideology, religion, doctrine, Catholic Church, doctrine, humanist, reformist, Protestantism*

During the 1960s and 1970s of the 20th century, the focal point for many Western historians, particularly those specializing in medieval studies, revolved around the destiny of the Italian Humanism within the context of the burgeoning Protestant Reformation and the Catholic Counter-Reformation. They also delved into the exploration of the complex correlation between the Renaissance and the Reformation and the convergence between the humanistic worldview and the ideology of the Reformation.

Western scholars have prominently emphasized the continuity of the cultural and historical achievements of the Italian Humanism and the ideology of the Reformation. The prevailing consensus among those Western scholars is that the optimistic worldview of the Renaissance was markedly more progressive when compared to the ideology of the Protestant Reformation.

These scholarly works underscored the cohesion between the advancements in humanistic thought and the cultural and historical imperatives of the Protestant Reformation. Notably, they highlighted areas of convergence, such as the prioritization of inner spirituality over external ritualism and the shared aspiration for the moral rejuvenation of the church. Within this scholarly discourse, humanism emerges as a precursor to the Reformation, laying the groundwork for its emergence.

Ներկայացվել է 08.10.2023 թ.

Գրախոսվել է 27.10.2023 թ.

Ընդունվել է տպագրության 23.11.2023 թ.